

A történetírás két pólusa – a tagmondat szemantikájából kiindulva*

1. Bevezetés. – A tanulmány célja egy olyan, a történelem szereplőinek tagmondatbeli megkonstruálási módjaiból kiinduló szövegtipológiai megközelítés felvázolása, amely hozzájárulhat a történeti tárgyú szövegek kvantitatív vizsgálatához. Magyar nyelvű történeti tárgyú szövegeknek a bennük megjelenő szereplőtípusok, valamint az egyes szereplőkhöz kapcsolódó cselekvések és mentális állapotok alapján árnyalt, kvantitatív elemzését adták narratív pszichológiai vizsgálataikban TÓTH–VINCZE–LÁSZLÓ (2006) és VINCZE–LÁSZLÓ (2010).¹ Jelen tanulmány kapcsolódik ezen kutatásokhoz, hiszen célja az, hogy a történelem szereplőtípusainak megállapítása alapján felvázoljon egy lehetséges módszertant a történeti tárgyú szövegek elemzéséhez. Ugyanakkor az itt követett megközelítés azzal együtt is szigorúan nyelvészeti, hogy funkcionális kognitív nyelvészeti kiindulásából adódóan feltételezi a nyelvi konceptualizációk pszichológiai motiváltságát. A tanulmány 2. részében röviden bemutatom, hogy a történelemről szóló diskurzus mint társas, interszjektív megismerő tevékenység hogyan értelmezhető a funkcionális kognitív nyelvészeti keretben (az irányzat(együttes) magyar nyelvű összefoglalására ld. LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008). A 3. rész a tagmondat által konceptualizált elemi jelenetek szereplőinek szubjektumként, tárgyszerűen, illetve neutrálisan megvalósuló megkonstruálási módjait mutatja be. A 4. részben négy történeti tárgyú szöveg alapján mutatom be, hogy a szubjektumok jelenléte vagy elmaradása alapján megállapított tagmondat típusokból kiindulva hogyan rajzolható fel egy olyan kétpólusú szövegtipológiai kontinuum, amelynek mentén az összes történelemről szóló szöveg elhelyezhető, és amely egyben elárul valamit a történetírás és az egyes szövegek természetéről is, hiszen a kontinuum egyik vagy másik végpontjának az irányába elmozduló történeti tárgyú szövegek más hangsúlyokkal konstruálják meg tárgyukat. Minél több szubjektum jelenik meg egy történeti szövegben, annál inkább úgy érezhetjük a szöveg olvasása során, hogy a történelmet az emberek, illetve azok különféle csoportjai „csinálják”, míg a szubjektumok eltűnése egy szövegből a történelemnek egy olyan reprezentációját közvetíti, amelyben azt

*Köszönöm a hasznos tanácsokat témavezetőmnek, Tátrai Szilárdnak, valamint a tanulmány két lektorának, Imrényi Andrásnak és Laczkó Krisztinának.

¹A narratív pszichológia egyik alapvető kiindulópontja, hogy a közösség múltját feldolgozó történelmi tárgyú csoporttörténetek alapvető szerepet játszanak a csoport identitásának a kialakításában. A két tanulmánytörténelemtankönyvek elbeszéléseiben vizsgálja a narratív perspektíva által megvalósított identitáskonstruálás, illetve identitásközvetítés műveletét, többek között olyan összetevők kvantitatív elemzése alapján, mint az elbeszélésben megjelenő szereplő- és eseménytípusok vagy a szereplők kapcsán reprezentált mentális állapotok.

nem az emberek cselekedetei, hanem folyamatok, struktúrák formálják. Az 5. részben összegzem a tanulmány gondolatmenetét.

2. A történeti tárgyú diskurzus mint társas, interszubjektív megismerő tevékenység. – A történeti tárgyú diskurzusok funkcionális kognitív nyelvészeti értelmezésében a TÁTRAI (2011) által kidolgozott, a nyelvi megismerés nézőponthoz kötöttségét, illetve társas, interszubjektív jellegét hangsúlyozó modellre támaszkodom. A nyelv megismerő használatának során a megnyilatkozó a nyelvi szimbólumok segítségével ráirányítja a befogadó figyelmét a referenciális jelenetre, azaz egy nyelvi reprezentált, mások számára is hozzáférhetővé tett világbeli jelenetre. A megnyilatkozó által alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok mindig egy meghatározott módon, valamilyen nézőpontból ragadják meg tárgyukat, azaz a referenciális jelenetet úgy konstruálják meg, hogy annak bizonyos aspektusai előtérbe, míg mások háttérbe kerülnek (vö. még SINHA 1999, 2001; TOMASELLO 2002; VERHAGEN 2007). Ezt a triadikus viszonyrendszert alkalmazva a történelemről szóló szövegek egy olyan diskurzus keretében értelmezhetők, amelyben a szerző a nyelvi szimbólumok segítségével egy közvetett interakció során ráirányítja a tőle térben és időben távol lévő olvasója figyelmét egy feltételezett múltbeli referenciális jelenetsorra. A szerző által alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok az adott múltbeli jelenetet, illetve jelenetsort egy meghatározott módon konstruálják meg, azaz a múltbeli jelenet, jelenetsor bizonyos aspektusai előtérbe, míg mások háttérbe kerülnek.

A nyelvhasználat fentebb bemutatott funkcionális megközelítésű, a nyelvi megismerés interszubjektív jellegét hangsúlyozó modelljének egyik meghatározó eleme a ground (SINHA 1999; BRISARD 2002; LANGACKER 2008: 259–309). A ground a közös figyelmi jelenet interszubjektív módon megképződő kontextusa, amely „magába foglalja magát a beszédeseményt, annak résztvevőit, illetve azok tudását” (BRISARD 2002: XI)². A beszédesemény résztvevőinek a tudása egyrészt vonatkozik a beszédeseményre, vagyis arra, hogy ki, kihez, hol és mikor beszél, valamint vonatkozik a diskurzus témájára is, azaz a ground részét képezik a kontextualizáció során mozgósított, a diskurzus releváns értelmezéséhez szükséges tudáskeretek és forgatókönyvek is (a kontextualizációról ld. TÁTRAI 2004, 2011: 51–67).

(1) Napóleon Győrnél legyőzte a magyarokat.³

Például az (1) mondatot csak a következő ismeretek mozgósításával érthetjük meg: 1. Napóleon hadsereggel rendelkező uralkodó volt; 2. A magyarok hadsereggel rendelkező nép voltak. Ezen ismeretek mozgósítása szükséges ah-

² „... ground, or situation of speech, including the speech event itself, its participants, and their respective spheres of knowledge” (BRISARD 2002: XI).

³ A példamondatok – amennyiben nem áll utánuk forráshivatkozás – konstruáltak.

hoz, hogy az (1) mondatban megjelenő szereplőket metonimikusan értelmezhesük.

A történeti tárgyú diskurzusok jelentős része olyan narratív szöveg, amely a hétköznapi gondolkodásunkat meghatározó narratív séma kiterjesztésének tekinthető (a narratív megértésről ld. BROWN 1994; CARR 1999; BRUNER 2005: 19–44; LÁSZLÓ 2005; TÁTRAI 2006, 2011: 171–89). A történeti tárgyú narratívák leginkább szembetűnő jellegzetessége az, hogy azokban a hétköznapi tárgyú elbeszélésekben nem fellelhető szereplők is feltűnnek, mint például államok, népek, hadseregek, vagyis az absztrakció különböző fokán lévő emberekből álló absztrakt rendszerek. Ezen absztrakt rendszerek úgy konstruálódnak meg, mint amelyek hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek és hasonló módon cselekszenek, mint a hétköznapi tárgyú narratíváinkban megjelenő szereplők (vö. LAKOFF 1991). A szereplők konceptualizálása nem csak absztraktságuk mértékében különbözhet, hanem abban is, hogy szubjektumként, tárgyszerűen vagy neutrálisan konstruálódnak meg. A jelen tanulmány ez utóbbi szempontnak a történeti tárgyú szövegek vizsgálatában való alkalmazhatóságát mutatja be.

3. A szereplők szubjektumként, tárgyszerűen és neutrálisan megvalósuló megkonstruálási lehetőségei a tagmondatban. – A történelemről szóló szövegek valamilyen múltbeli jelenetsort mutatnak be. A múltbeli jelenetsor tagmondatok által konceptualizált elemi jelenetekből tevődik össze (a tagmondat szemantikájáról ld. LANGACKER 2008: 354–405; TOLCSVAI NAGY 2011: 123–4). A tagmondat által konceptualizált elemi jelenet valamilyen cselekvés, történés vagy állapot. A tagmondat középponti része az ige és az ige mellett megjelenő vonzatok által alkotott konstrukció, amely a cselekvés, történés vagy állapot típusát, illetve annak résztvevőit konceptualizálja. Ugyanazon igehez kapcsolódó eltérő vonzatszerkezetek egymástól jelentősen különböző eseménytípusok konceptualizálását eredményezhetik, de ugyanazon ige és vonzatszerkezet által alkotott konstrukciók is jelentősen eltérő eseménytípusokat konceptualizálhatnak a vonzatok eltérő szemantikai tulajdonságaiból adódóan:

- (2a) A franciák megtámadták az angolokat.
- (2b) Az ügyvéd megtámadta a végrendeletet.
- (2c) A himlő megtámadta Andrást.

A (2a)-(2c) példákban az ige és a vonzatszerkezet ugyanaz – vagyis a vonzatok száma és esete nem változik – ugyanakkor a vonzatok eltérő szemantikai tulajdonságai következtében a tagmondatok által konceptualizált eseménytípusok jelentősen különböznek egymástól. (2a)-ban haderővel végrehajtott fegyveres támadás, (2b)-ben jogi határozat, döntés érvénytelenítéséért folytatott eljárás, (2c)-ben pedig káros, romboló hatás megjelenésének az eseményét konceptualizálja a tagmondat (vö. ÉKsz.). Egy adott ige és a vele megjelenő különböző típusú vonzatszerkezetek által alkotott konstrukciók lexikalizálódhatnak, vagyis a szótár részévé válhatnak (az ige szótári jelentéséről

vö. GOLDBERG 1995: 27–31). A szótárírói hagyomány a lexikalizálódott különböző típusú, ige és vonzat(ok)ból álló konstrukciókból emergens módon kiemelkedő jelentéseket az ige poliszém jelentéseiként tünteti fel (a poliszémia kognitív nyelvészeti megközelítéséről vö. LEWANDOWSKA–TOMASZCZYK 2007; TOLCSVAI NAGY 2012). Ugyanakkor, ahogy azt a későbbiekben részletesen bemutatom, nemcsak a tagmondatban konceptualizálódó eseménytípus, hanem az esemény résztvevői is emergens módon konceptualizálódnak.

A tagmondatban az ige mellett megjelenő vonzatok eltérő tematikus szereppel rendelkeznek. A tematikus szerepek olyan fogalmi archetípusoknak tekinthetők, amelyek a mondatban szereplő ige vagy igei szerkezet által kifejezett események tipikus résztvevőivel azonosíthatók (LANGACKER 2008: 355–6). A prototipikus igék által konceptualizált események energiaátvitelként értelmezhetők. Az események egyes résztvevőinek a tematikus szerepe szorosan összefügg azzal, hogy az adott résztvevő az energiaátviteli folyamat mely pontján található. Az energia kiinduló forrása általában a mondatban alanyként megjelenő ágens, végpontja pedig a mondatban többnyire tárgyként vagy határozóként megjelenő páciens. Az ágens tehát „egy olyan individuum, aki szándékosan kezdeményez és hajt végre egy cselekvést, általában valamilyen fizikai, más entitásokra ható cselekvést” (LANGACKER 2008: 356)⁴, ezzel szemben a páciens az energiaátviteli végpontja, azaz többnyire egy olyan tárgy, amely valamilyen belső állapotváltozáson megy keresztül (pl. eltörik). Az ágens és a páciens mellett további tematikus szerepeket is megkülönböztetnek (pl. vö. KOMLÓSY 1992: 359–61), én azonban DOWTY (1991) elgondolását követve az ágenst és a pácienset olyan prototipikus kategóriákként (protoszerepekként) értelmezem, amelyekre visszavezethető az összes többi tematikus szerep (l. még KIEFER 2007: 216–9).

A tagmondatok által konceptualizált elemi jelenetekben megjelenő szereplők tipizálhatók annak alapján, hogy szubjektumként, tárgyszerűen vagy a kettő oppozíciója szempontjából neutrálisan konstruálódnak meg. Azon szereplőket tekintem szubjektumnak, amelyek a tagmondatban mentális állapotokkal rendelkező szereplőkként konstruálódnak meg.⁵ A szubjektumként megjelenő szereplők lehetnek mentális szubjektumok, cselekvő szubjektumok és perceptuális szubjektumok:

⁴ „An agent is an individual who wilfully initiates and carries out an action, typically a physical action affecting other entities” (LANGACKER 2008: 356).

⁵ A szubjektum itt követett felfogása összekapcsolható a TOMASELLO-féle mentális ágens pszichológiai fogalmával (TOMASELLO 2002). A terminus használatát azonban az ágens tematikus szereppel való összekeverhetősége miatt kerültem a főszövegben.

(3)

- mentális szubjektum: A tagmondatban valamilyen kognitív vagy érzelmi állapota, folyamatprofilálódik.
- cselekvő szubjektum: A tagmondat által konceptualizált eseményben szándékosan vesz részt.
- perceptuális szubjektum: A tagmondatban valamilyen perceptuális észlelése profilálódik.

A fenti kritériumok alapján tehát a (4a), (4b) és (4c) tagmondatok által konceptualizált eseményekben nem jelenik meg szubjektum:

- (4a) Az épület összedőlt.
 (4b) A fa ki lett vágva.
 (4c) A ceruza leesett az asztalról.

A szubjektumként megkonstruálódó szereplők tagmondatbeli tematikus szerepe általában ágens. Az (5) mondatokban ágensként megjelenő szereplők mind szubjektumok, mivel megfelelnek a (3)-ban felsorolt kritériumok közül legalább egynek, azaz mentális állapotokkal rendelkező szereplőkként konstruálódnak meg a tagmondatban:

- (5a) András haza akar menni. (mentális szubjektum)
 (5b) Éva szereti a zenét. (mentális szubjektum)
 (5c) Zsófi elment vásárolni. (cselekvő szubjektum)
 (5d) A focista két gólt is rúgott. (cselekvő szubjektum)
 (5e) János állandóan beszél. (cselekvő szubjektum)
 (5f) Dóra hallotta a szirénázó mentőautót. (perceptuális szubjektum)
 (5g) István nem látta az ellenőroket. (perceptuális szubjektum)
 (5h) A fiúk az ablakból nézték a felfordulást. (perceptuális+cselekvő szubjektum)

Az (5c), (5d) és (5e) mondatokkal példázott cselekvő szubjektumok is mentális állapotokkal rendelkező szereplőkként konstruálódnak meg, hiszen szándékosan hajtanak végre valamilyen cselekvést, vagyis olyan szereplőkként tűnnek fel, mint amelyekkel saját intenciójuknak megfelelően történik valami. Az intenció, azaz egy cselekvés megvalósításának az akarása pedig mentális állapotnak tekinthető. Az (5h) mondat azt példázza, hogy egy szereplő egyszerre lehet perceptuális és cselekvő szubjektum is, hiszen a tagmondat egyrészt egy perceptuális észlelési folyamatot profilál (perceptuális szubjektum kritériuma), másrészt a *fiúk* szándékosan vesznek részt a tagmondat által konceptualizált eseményben (cselekvő szubjektum kritériuma).

- (6a) András tudta, hogy Éva már hazament.
 (6b) András úgy gondolta, hogy Éva már hazament.

Mentális szubjektumok sok esetben az adott szereplő mentális világát megnyitó térépítő igék, illetve igei szerkezetek révén konstruálódnak meg (a mentálistér-elméletről ld. FAUCONNIER 1985). Ezt láthatjuk a (6a) és a (6b) mondatokban, amelyekben a térépítő igék eltérő módon konstruálják meg András mentális világát. A (6a) mondatban a *tudta* faktív ige révén úgy konstruálódik meg az András mentális világának a részeként megjelenő esemény (Éva hazamenetele), mint amelyet a megnyilatkozó is az általa elfogadott valóság részének tart. Ezzel szemben a (6b) mondatban az intenzionális *úgy gondolta* szerkezet révén úgy konstruálódik meg az András mentális világának a részeként megjelenő esemény, mint amely nem feltétlenül felel meg a megnyilatkozó valósággal kapcsolatos tudásának (faktív és intenzionális igékről vö. DECLERCK 2011: 41–2). A mentális világot megnyitó térépítő igéknek, illetve igei szerkezeteknek nem a megnyilatkozóhoz kötődő használata a perspektivizáció egyik tipikus megvalósulása. A perspektivizáció „a tudatosság szubjektumának az áthelyeződése, amely az elmondott információk értékelését és érvényességét az aktuális beszélőtől eltérő szubjektumra korlátozza, és a tudat aktív működését (az érzékelést, az akaratot, a gondolkodást vagy a beszédet) valaki máshoz köti” (TÁTRAI 2011: 213; vö. még SANDERS–SPOOREN 1997).

Az elsődleges jelentésükben perceptuális észlelést kifejező igék sok esetben valamilyen kognitív állapotot vagy folyamatot (is) jelölnek. Ez különösen igaz a vizuális észlelést kifejező igékre, amelyek a LÁTÁS MEGÉRTÉS fogalmi metafora révén nagyon gyakran nem észlelést, hanem kognitív állapotot vagy folyamatot jelölnek (TOLCSVAI NAGY 2003: 611–4; KUGLER 2013b: 281–3).

- (7a) Ekkor már nem csak az ellenzék, de a monarchisták többsége is úgy látta, hogy egyedül a cár lemondása menthetné meg a monarchiát (DUPCSIK–RÉPÁRSZKY 2007: 19).
- (7b) A római főpap világosan látta, hogy András és Béla között vetélkedés folyik, némelyek vizsályt szítanak köztük, s ennek révén elvész az ország békéje (KRISTÓ 2000 CD17).⁶

A (7a) mondatban a *lát* ige nem perceptuális észlelést, hanem kognitív állapotot, vagyis különböző tapasztalatok alapján a helyzet értékelését jelöli. A (7b) mondatban sem vizuális észlelést jelöl a *lát* ige, hanem hallomásból, tehát másodkézből (hiszen a pápa nem a Magyar Királyság területén tartózkodott) származó tapasztalatok kiértékelését jelöli (az evidencialitásról ld. KUGLER 2012, 2013b). Megjegyzendő, hogy az *úgy tudja: tudja* oppozícióhoz hasonlóan az *úgy lát* intenzionális szerkezet, míg a *lát* faktív ige.

Bár ritkán, de előfordulhatnak olyan esetek is, amikor a tagmondat páciens szerepű szereplője jelenik meg szubjektumként, azaz mentális állapotokkal rendelkező szereplőként. Ezt láthatjuk például a (8a) és a (8b) mondatban, ame-

⁶A példamondat A magyar nyelv nagyszótárának korpuszához tartozó, a Rubicon folyóirat 1990 és 2000 között megjelent számait tartalmazó CD-ről származik. A CD részletes bibliográfiai adatait ld. a tanulmány végén.

lyekben András és Zsófi megfelel a mentális szubjektumra megadott szemantikai kritériumnak, hiszen valamilyen –az ágensként megjelenő entitások által kiváltott–érzelmi reakciójuk profilálódik a tagmondatban.

- (8a) A vihar megijesztette Andrást.
 (8b) A dal megérintette Zsófit.

Subjektumok névszói állítmányú tagmondatokban is megjelenhetnek. Az alábbi (9) névszói állítmányú mondatokban András és Dóra mentális szubjektumként jelenik meg, hiszen a tagmondat melléknévi állítmánya valamilyen kognitív, illetve érzelmi állapotukat profilálja. (Megjegyzendő, hogy ilyen esetekkel az általam vizsgált történeti tárgyú szövegekben kifejezetten ritkán találkoztam.)

- (9a) András nem érdekelt az átszervezésben.
 (9b) Dóra tegnap nagyon szomorú volt.

Emberekhez, illetve emberek csoportjához hasonlóan emberekből álló absztrakt rendszerek is megkonstruálódhatnak szubjektumként a tagmondatban. Ennek oka az, hogy az emberekből álló absztrakt rendszereket jelölő fogalmak felfoghatók olyan metonímiákként, amelyek emberre vagy emberek csoportjára utalnak. Emberekből álló absztrakt rendszerekkel különösen gyakran találkozhatunk történelemről szóló szövegekben. Az alábbi (10a) és (10b) példákban ágens, illetve a (10c) példában páciens szerepben megjelenő emberekből álló absztrakt rendszerek szubjektumokként konstruálódnak meg:

- (10a) A francia hadsereg visszavonult. (cselekvő szubjektum)
 (10b) Lengyelország nem látta a közelgő veszélyt.(mentális szubjektum)
 (10c) Az angolokat megijesztette a támadás híre. (mentális szubjektum)

A tagmondatokban megjelenő szubjektumok tipizálhatók annak alapján, hogy azok csupán a referenciális jelenet részei, vagy pedig a beszédhelyzethez, azaz a groundhoz tartozó résztvevők, amelyek objektivizáció révén a referenciális jelenet részévé is válnak.

- (11a) Nem szeretek utazni. (mentális szubjektum)
 (11b) Ti menjetek boltba! (cselekvő szubjektum)

A (11) mondatokban – szemben az (5)-(10) mondatokkal – a szubjektumként megjelenő szereplők a beszédhelyzet résztvevői, (11a)-ban a megnyilatkozó, (11b)-ben pedig a befogadó. A személyes névmás és/vagy az igeragozás révén tehát a ground résztvevői objektivizálódnak, vagyis a referenciális jelenet részeként a figyelem középpontjába kerülnek (az objektivizációról ld. LANGACKER 2008: 260–4; KUGLER 2013a:11–6).

Szobjektumként az itt követett megközelítésben csak kétféle entitás jelenhet meg a tagmondatban: ember (illetve emberek csoportja), valamint emberekből álló absztrakt rendszer. Tárgyak (perceptuálisan felfogható élettelen entitások), illetve olyan elvont fogalmak, amelyek nem emberekből álló absztrakt rendszert konceptualizálnak, függetlenül attól, hogy milyen konstrukcióban jelennek meg, a jelen felfogásban mindig tárgyszerű entitásokként értelmeződnek. Például a (4) mondatok mellett a (12) mondatok alanyként megjelenő szereplői is tárgyszerűen megjelenő entitásokként értelmeződnek, annak ellenére, hogy a konstrukciók, amelyekben szerepelnek, felfoghatók szobjektumokat konceptualizáló konstrukciókkonvencionizálódott metaforikus kiterjesztéseiként, vagyis a VKI MEGÉRINT VKIT/VMIT, illetve a VKI MEGTÁMAD VKIT típusú konstrukciók rekonfigurálódott változataiként (konstrukciók rekonfigurációjáról vö SIMON 2012).

- (12a) A dal megérintette Zsófit.
 (12b) A betegség megtámadta Andrást.

Ahogy arra már utaltam, emberekből álló absztrakt rendszerek azért jelenhetnek meg szobjektumokként, mert ezek minden esetben felfoghatók olyan metonímiákként, amelyek emberre vagy emberek által alkotott csoportra utalnak. Ezzel szemben tárgyak, illetve nem emberekből álló absztrakt rendszerekre vonatkozó elvont fogalmak csak speciális esetekben utalnak metonímiaként emberre vagy emberekből álló csoportra (ilyen esetekkel az alább vizsgált szövegekben nem is találkoztam). Természetesen a szobjektumként való megkonstruálódásnak ez a felfogása kifejezetten az általam vizsgált, történeti tárgyú elbeszélő szövegek elemzésére lett kidolgozva, és az nem feltétlenül alkalmas más jellegű szövegek vizsgálatára.

Emberek és emberekből álló absztrakt rendszerek nemcsak szobjektumokként, hanem tárgyszerűen, illetve neutrálisan is megkonstruálódhatnak a tagmondatban. Emberek és emberekből álló absztrakt rendszerek a jelen felfogásban abban az esetben konstruálódnak meg tárgyszerűen, ha ők maguk a konstrukcióban szereplő ige által kifejezett történés vagy folyamat kiinduló forrásai, azonban a történés vagy folyamat nem szándékosan következik be. Vagyis

- (13) emberek és emberekből álló absztrakt rendszerek tárgyszerűen konstruálódnak meg, ha olyan történésben vagy folyamatban vesznek részt, amelyet a tagmondat által kifejezett elemi jelenetben nem ők maguk váltanak ki szándékosan, és nem is egy másik szereplő vált ki szándékosan vagy nem szándékosan.

A (13) kritérium alapján tehát a (14) mondatokban megjelenő személyek tárgyszerűen konstruálódnak meg:

- (14a) Zsófi az utóbbi két évben nagyot nőtt.
 (14b) András teljesen szétesett az életmódja miatt.

- (14c) A focista elesett cselezés közben.

Emberekből álló absztrakt rendszerek az emberekhez hasonlóan konstruálódhatnak meg tárgyszerűen. A (15) példákban szereplő emberekből álló absztrakt rendszerek nem szubjektumokként, hanem tárgyszerűen konstruálódnak meg az adott konstrukcióban:

- (15a) A francia hadsereg szétforgácsolódott.
 (15b) Lengyelország darabjaira hullott szét.
 (15c) Az angolok meggyengültek a háború végére.

A (14) és (15) példák jól mutatják, hogy a (13) kritérium teljesülését, vagyis a szereplők tárgyszerű megkonstruálását általában az intranszitiv, egyvonzatos mediális igék biztosítják, amelyeknek a sematikus figurája mindig valamilyen történést, állapotváltozást vagy állapotot elszenvedő entitást specifikál (a magyar mediális igékről ld. E. ABAFFY 1978).

Az eddigi példák azt mutatták meg, hogy emberek (csoportja), illetve emberekből álló absztrakt rendszerek szubjektumként és tárgyszerűen is megkonstruálódhatnak. Ugyanakkor a megkonstruálás módjában szükséges egy harmadik kategória bevezetése is. Ide azon esetek tartoznak, amikor egy ember(ekből álló csoport) vagy egy emberekből álló absztrakt rendszer megkonstruálása nem felel meg a szubjektumként való megkonstruálódás (3)-ban megadott kritériumai egyikének sem, ugyanakkor a tárgyszerűen való megkonstruálódás (13)-ban megadott kritériumát sem teljesíti. Ilyen eseteket példáznak a (16) mondatokban páciensként megjelenő szereplők:

- (16a) András üldözi Bélát.
 (16b) Hitler megtámadta a lengyeleket.
 (16c) Az angolok legyőzték Napóleon seregét.

A (16) mondatok ágensei szubjektumokként konstruálódnak meg, hiszen azok megfelelnek a szubjektumként megvalósuló megkonstruálódás egyik kritériumának: a tagmondat által konceptualizált elemi jelenetben szándékosan vesznek részt. Ezzel szemben a páciensként megjelenő szereplők a jelen felfogásban nem tekinthetők szubjektumoknak, hiszen a szubjektumként való megkonstruálódás egyik kritériumának sem felelnek meg, vagyis 1. a tagmondatban nem profilálódik valamilyen kognitív vagy érzelmi állapotuk vagy folyamatuk; 2. a tagmondatban konceptualizált elemi jelenetben nem szándékosan vesznek részt; 3. a tagmondatban nem profilálódik valamilyen perceptuális észlelésük. Ugyanakkor nem felelnek meg a tárgyszerűen történő megkonstruálódás (13)-ban megadott kritériumának sem, mivel a történést, amelyben részt vesznek, az ágensként megjelenő szereplők váltják ki. Az ilyen, se a szubjektumként, se a tárgyszerűen megvalósuló megkonstruálódás feltételeit nem teljesítő szereplőket neutrális megkonstruálódásként értékelem. A terminusválasztás célja annak érzékeltetése, hogy az ily módon megkonstruálódó szereplők a szubjektumként és tárgyszerűen megvalósuló megkonstruálódás oppozíciója szempontjából közömbösek, mivel azoknak se szubjektum se tárgyszerű jellegük nem profilálódik a

tagmondatban. Neutrálisan – mint arra már utaltam – kizárólag emberek és emberekből álló absztrakt rendszerek konstruálódhatnak meg, azaz olyan entitások, amelyek potenciálisan szubjektumokként is feltűnhetnének, a neutrális megkonstruálódás következtében azonban ezen entitásoknak nem profilálódik semmilyen mentális állapotot feltételező tulajdonsága. A neutrálisan megkonstruálódó szereplők mindig tranzitív konstrukciók páciens szerepben megjelenő szereplői, ugyanakkor nem minden tranzitív konstrukció pácienseként megjelenő ember vagy emberekből álló absztrakt rendszer neutrálisan megkonstruálódó szereplő. Például a (17) mondat páciense szubjektum, hiszen valamilyen kognitív, érzelmi folyamata profilálódik a tagmondatban:

(17) A hadüzenet meglepte a franciákat.

A tagmondatokban megjelenő különböző típusú szereplők szubjektumként, tárgyszerűen, illetve neutrálisan megvalósuló megkonstruálási lehetőségeit az alábbi 1. táblázat mutatja:

1. táblázat

A szubjektumként, tárgyszerűen és neutrálisan megvalósuló megkonstruálás lehetőségei

	szubjektumként	tárgyszerűen	neutrálisan
tárgy	nem	igen	nem
elvont fogalom	nem	igen	nem
emberekből álló absztrakt rendszer	igen	igen	igen
ember(-ek csoportja)	igen	igen	igen

Az emberek és az emberekből álló absztrakt rendszerek szubjektumként, tárgyszerűen, illetve neutrálisan megvalósuló megkonstruálási lehetőségei azt mutatják, hogy a tagmondatban konceptualizálódó esemény típusa mellett az esemény résztvevői is emergens módon konceptualizálódnak.

A tagmondatok szereplőinek szubjektumként, tárgyszerűen, illetve neutrálisan történő megkonstruálása összeegyeztethető azzal a korábbi kutatásaimban (HORVÁTH 2012) már részletesen vizsgált jelenséggel, hogy a történelem szereplői az absztrakció különböző fokán, nagyon gyakran metonimikusan konceptualizálódnak, amely konceptualizációk elrendezhetők egy olyan skála mentén, amelynek egyik végpontját a nagymértékben absztrakt konceptualizációknak tekinthető államok (illetve szövetségi rendszerek), másik végpontját pedig a történelmi személyiségként megvalósuló konceptualizációk adják. Egy adott szereplő konceptualizáció tehát a következő „koordinátarendszerben” helyezhető el (az ábrában a könnyebb áttekinthetőség végett nem tüntettem fel a neutrális megkonstruálás kategóriáját):

1. ábra

A szereplők megkonstruálásának dimenziói

EMBEREKBŐL ÁLLÓ ABSZTRAKT RENDSZER		
Franciaország támadást indított.	Franciaország meggyengült.	
A franciák támadást indítottak.	A franciák meggyengültek.	SZUBJEKTUMKÉNT
A francia sereg támadást indított.	A francia sereg meggyengült.	TÁRGYSZERŰEN
Napóleon serege támadást indított.	Napóleon serege meggyengült.	
Napóleon támadást indított.	Napóleon meggyengült.	
TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉG		

4. A történetírás két pólusa. – Az, hogy egy referenciális jelenetet konceptualizáló tagmondatban megjelenik-e szubjektum vagy nem, sokszor konstruálás kérdése. „A konstruálás azon sokoldalú képességünk, amely lehetővé teszi, hogy ugyanazt a szituációt különféle módon közvetítsük, ábrázoljuk” (LANGACKER 2007: 435).⁷ A nyelvi megismerés nézőponthoz kötöttségének szükségszerű következménye, hogy egy adott nyelvi megnyilatkozás az általa konceptualizált referenciális jelenet bizonyos aspektusait előtérbe helyezi, míg másokat háttérbe szorít, elfed (vö. LANGACKER 1987: 116–41, 2008: 55–89; TOMASELLO 2002; VERHAGEN 2007). Az alábbi (18) mondatokban például ugyanaz a referenciális jelenet konstruálódik meg más-más módon. Míg a (18a) mondatban megjelenik a történetekért felelős cselekvő szubjektum, addig a (18b) és (18c) mondatokban elmarad (vö. TOLCSVAI NAGY 2011: 33)

- (18a) Andrásbetörteazablakotegykövel.
- (18b) Egy kő betörte az ablakot.
- (18c) Az ablak betört.

Ugyanígy egy történelmi esemény is eltérő módon konstruálható meg a szubjektumok megjelenése vagy elmaradása tekintetében. Ezt mutatják be a (19) és (20) mondatok két történelmi eseménnyel kapcsolatban:

- (19a) Mátyás nagymértékben megemelte a jobbágyok adóterheit.
- (19b) A jobbágyok adóterhei nagymértékben megnövekedtek.
- (20a) A XVIII. század második felében jelentősen fellendült a gazdaság.
- (20b) Mária Terézia jelentősen fellendítette a gazdaságot.
- (20c) Mária Terézia alatt jelentősen fellendült a gazdaság.

Kiemelendő a (20c) mondat, amely azt az esetet mutatja be, amikor a tagmondatban konceptualizált eseményhez nem tartozik szubjektum, azonban

⁷ „Construal is our multifaceted capacity to conceive and portray the same situation in alternate ways” (LANGACKER 2007: 435).

Mária Terézia szabad bővítmény részeként való megjelenése sugallja annak tevékeny részvételét a történések alakításában.

Történelemről szóló szövegekben sok esetben implicit módon, csupán az ige többes szám harmadik személyű ragozásával (határozatlan alanyként) jelenik meg szubjektum a tagmondatban.

(21) A XVIII. században jelentős mértékben megemelték a jobbágyok adóterheit.

A (21) mondat tehát a (19b) példához hasonlóan úgy konstruálja meg a múltbeli referenciális jelenetet, hogy a történésekért felelős cselekvő szubjektum háttérbe kerül.

A szubjektumok jelenléte vagy elmaradása nem csupán tagmondatokra jellemző tulajdonság, hanem történeti tárgyú szövegek, szövegrészek is jellemezhetők annak alapján, hogy milyen arányban tartalmaznak szubjektumokat. A (22) szövegrészben például majdnem mindegyik tagmondatban megjelenik szubjektum:

(22) 1848–49 telén a Tisza mögött számottevő fegyveres erő gyülekezett. Kossuth az 1830–31-es lengyel szabadságharc főparancsnokát (a Honvédelmi Bizottmányhoz lojális), Dembinski Henriket nevezte ki fővezérré. Dembinski a rendelkezésre álló erőkkel február végén Kápolna térségében ellentámadást indított. A haditerv jó volt, de az ügyetlenül végrehajtott mozdulatok miatt a várt siker elmaradt. Az óvatos Dembinski a honvédcsoportokat kétnapos ütközet után (febr. 26–27.) a magyar főtisztek tiltakozása ellenére a Tisza mögé vonta vissza.

Görgei az elégedetlen tisztek élére állt, és megtagadta az engedelmességet Dembinskinek. Kossuth első fölháborodásában Görgeit haditörvényszék elé akarta állítani. A táborban azonban meggyőződött arról, hogy a Honvédelmi Bizottmányhoz hű tábornokok is alkalmatlannak tartják Dembinskit a fővezérségre. Görgei képességeiben viszont megbíznak. Ekkor, a honvédelem érdekében Kossuth a harcolni kész Görgeire bízta a fősereget (ZÁVODSZKY 2001: 148).

Ugyanígy egy történeti tárgyú szövegben vagy szövegrészben szinte teljesen el is maradhatnak a szubjektumok, ezt láthatjuk például a (23)-ban:

(23) A világháborút követően a világ gazdaságban jelentős változások zajlottak le. Az európai gazdaság csak állami beavatkozással és az amerikai tőke segítségével tudott talpra állni, de fejlődési üteme a boldog békeidőkhöz képest lelassult. A világkereskedelem fejlődési üteme is visszaesett, mivel szűkültek a piacok, kiesett Oroszország, s a gyarmatok gazdasági fejlődésével csök-

kent az itt elhelyezhető áruk mennyisége is.

Egyedül a világháborús szállításokból hasznot húzó Egyesült Államok gazdasága fejlődött gyors ütemben, s a korszakban már egyértelműen a világgazdaság központjává és motorjává vált. Az Egyesült Államokban az életszínvonal gyorsan nőtt, ami növelte a fogyasztást, vagyis az eladható áruk mennyiségét. A konjunktúra befektetésekre ösztönzött, ám a piac nem bővült ezzel arányosan. Amikor 1929-ben az összefüggés egyik pillanatról a másikra nyilvánvalóvá vált a New York-i tőzsdén, hirtelen mindenki eladni akart, venni senki, ezért kirobbant a tőzsdekrach (SZÁRAY 2011: 66).

Olyan szövegrészeket is találhatunk, amelyekben megjelennek szubjektumok, ám azok a beszédszituációhoz, a groundhoz tartoznak, azaz résztvevői pozíciókat konstruálnak meg egy közvetett interakcióban:

- (24) Ha az említett 30 királyi város földrajzi elhelyezkedését **vizsgáljuk**, akkor azt **tapasztaljuk**, hogy a Zágráb–Székesfehérvár–Buda–Kassa–Nagybánya vonaltól délkeletre és Erdély között, azaz az ország területének kétharmadán, mindössze egyetlen királyi város, Szeged található. Elvileg tehát az ország legsűrűbben lakott részén nem volt város. Ez képtelenségnek tűnik, ezért jobban meg kell **vizgálnunk**a városiasodás kérdését: melyek a városok (*civitas*) és a mezővárosok (*oppidum*) (ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2005: 280).

A (24) szövegrészben a félkövérrel kiemelt T/1. ige- és igenévalakok a diszkurzus résztvevőit, vagyis a megnyilatkozót és gyakran vele együtt a befogadót állítják a figyelem előterébe. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a T/1. ige és igenévalakok által végrehajtott objektivizáció művelete nem mindig választható el az általános alanyhoz kapcsolódó jelentéstől, sőt sokszor az utóbbi funkció kerül előtérbe.

Az egyes történeti tárgyú szövegek elhelyezhetőek egy olyan kontinuum mentén, amelynek egyik végpontját adják azon szövegek, amelyek minden tagmondatukban felvonultatnak szubjektumokat, másik végpontját pedig azok a szövegek, amelyekben egyáltalán nem szerepelnek szubjektumok. Ugyanazon korszakról szóló művek eltérő arányban vonultathatnak fel szubjektumokat konceptualizáló tagmondatokat, és ennek következtében eltérő módon konstruálhatják meg az adott múltbeli időszakot. Az alábbiakban négy szöveg alapján mutatom be, hogy a történelemtől szóló szövegek hogyan helyezhetőek el a kontinuum különböző pontjain a szubjektumokat konceptualizáló tagmondataik arányában. A kiválasztott szövegek közt egy kronológia (HORVÁTH 2001: 6–26) és három tankönyvfejezet van. A tankönyvfejezetekből kettő (HORVÁTH–HÁMORI 2010: 106–11; SZÁRAY 2013: 205–6) a kronológia kiválasztott szövegrészehez hasonlóan a Jagelló-kor politikatörténetét mutatja be, a negyedik szöveg (ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2005: 281–2) pedig a késő középkori városfejlődésről

szól. Újra felidézve, a tagmondatok azon résztvevőit tekintetem szubjektumoknak, amelyek a következő három szemantikai kritériumból legalább egynek megfelelnek:

1. A tagmondatban valamilyen kognitív vagy érzelmi állapota, folyamata profilálódik.
2. A tagmondat által konceptualizált eseményben szándékosan vesz részt.
3. A tagmondatban valamilyen perceptuális észlelése profilálódik.

A modális értékű tagmondatok esetében a tagmondat propozícióját modálissá tevő műveletet figyelmen kívül hagyva határoztam meg a szereplők megkonstruálásának a módját. Így az episztenciális (vö. KUGLER 2012, 2013b) és a kötőmódú tagmondatokat is úgy tekintetem, mint amelyek tartalmazhatnak szubjektumokat. A deontikus modalitású mondatok közül az általános érvényű deontikus modális tartalmat kifejező tagmondatokat (pl. keresztes hadjáratot kell szervezni a török ellen) szubjektumot nem tartalmazó tagmondatoknak tekintetem, ugyanakkor a segédigével, illetve segédigeszerű főnévvel vagy melléknévvel megjelenő, nem általános érvényű deontikus értékű tagmondatokat már úgy tekintetem, mint amelyekben a részeshatározó és/vagy a főnévi igenév ragozása révén logikai alanyként (azaz elsődleges figuraként) megjelenhetnek szubjektumok.

A szövegek egyes tagmondatait a következő négy csoport valamelyikébe soroltam:

1. A tagmondatban beszédshituációhoz nem tartozó nem implicit szubjektum szerepel.
2. A tagmondatban implicit szubjektum (határozatlan alany) szerepel (vagyis az alanyra csak a nemprototipikus anaforikus T/3. igeragozás utal).
3. A tagmondatban beszédshituációhoz tartozó szubjektum szerepel.
4. A tagmondatban nem szerepel szubjektum.

A 2. táblázat a megadott tagmondattípusok előfordulását mutatja. A táblázat legfelső sorában a számokkal jelölt szövegek feloldását a táblázat alatt adtam meg. Az egyes szövegeket a beszédshituációhoz nem tartozó nem implicit (azaz nem határozatlan alanyként megjelenő) szubjektumok aránya alapján rendeztem sorba. Félkövérrrel szedtem az adott típusú tagmondatok előfordulásának a százalékos arányát a szövegben szereplő összes tagmondat számához képest, és zárójelben adtam meg az adott típusú tagmondatok előfordulásának a tényleges számát.

2. táblázat
A történetírás két pólusa

	1.	2.	3.	4.
beszédszituációhoz nem tartozó nem implicit szubjektum	67% (101)	60% (63)	58% (60)	3% (2)
implicit szubjektum	1% (1)	5% (5)	8% (8)	3% (2)
beszédszituációhoz tartozó szubjektum	0% (0)	0% (0)	0% (0)	4% (3)
nincs szubjektum	32% (48)	35% (37)	35% (36)	90% (60)

1. HORVÁTH–HÁMORI 2010: 106–11; 2. SZÁRAY 2013: 205–6;
3. HORVÁTH 2001: 6–26; 4. ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2005: 281–2.

A táblázat jól mutatja, hogy a történelemről szóló szövegek – adott esetben ugyanazt az időszakot bemutató szövegek – hogyan helyezhetők el egy olyan kontinuum mentén, amelynek egyik végpontját adják azon szövegek, amelyek minden tagmondatukban felvonultatnak szubjektumokat, másik végpontját pedig azon szövegek, amelyekben egyáltalán nem jelennek meg szubjektumok. A kontinuum egyik vagy másik végpontjának az irányába elmozduló történeti tárgyú szövegek más hangsúlyokkal konstruálják meg tárgyukat. Minél több szubjektum jelenik meg egy történeti szövegben, annál inkább úgy érezhetjük a szöveg olvasása során, hogy a történelmet az emberek, illetve azok különféle csoportjai „csinálják”, vagyis a történelem eseményei a bennük résztvevő emberek cselekedeteinek a következményeiként tűnnek fel. A szubjektumok eltűnése egy szövegből ugyanakkor egy olyan reprezentációját közvetíti a történelemnek, amelyben azt nem az emberek cselekedetei, hanem folyamatok, struktúrák formálják. A történetírás a múlt értelmezése során mindig e két pólus között mozog, bizonyos szövegek, szerzők, illetve témák esetében erőteljesebben elbillenve az egyik, vagy a másik irányba. A történetírás e két pólusa feltételezésem szerint összefüggésbe hozható a kognitív pszichológiában és a kognitív nyelvészetben is feltételezett kétféle gondolkodásmód, a narratív és a paradigmikus (v. argumentatív) elkülönítésével (BRUNER 2005; ld. még BROWN 1994; LÁSZLÓ 2005: 94–5; TÁTRAI 2006: 217–20, 2011: 173–4), amelyek sémaként nem csak a jelenre, hanem a múltra vonatkozó nyelvi reprezentációinkat is motiválják.

5. Összefoglalás. – A tanulmány célja egy olyan, a tagmondatok szereplőinek a megkonstruálási módjaiból kiinduló szövegtipológiai elképzelés felvázolása volt, amely hozzájárulhat a történeti tárgyú szövegek nyelvészeti elemzéséhez. A tagmondatban megjelenő szereplők megkonstruálódhatnak szubjektumként, tárgyszerűen, illetve neutrálisan. A tanulmány első felében igyekeztem egy olyan kritériumrendszert kidolgozni, amelynek segítségével az

egyres szereplők besorolhatók a három típus valamelyikébe. A szubjektumként, tárgyszerűen, illetve neutrálisan megvalósuló konceptualizálás mellett a történeti tárgyú szövegekben megjelenő szereplők megkonstruálási lehetőségeinek a másik dimenzióját a korábbi kutatásokban már részletesen vizsgált konkrét-absztrakt tengely adja, a szereplők ugyanis megkonstruálódhatnak történelmi személyiségekként és az absztrakció különböző fokán álló absztrakt rendszereként egyaránt. A konstruálás e két dimenziója jelöli ki azt a „koordinátarendszert”, amelyben a történelem szereplőinek konceptualizációi elhelyezhetők. A tanulmány záró szakaszában bemutattam, hogy a szubjektumokat tartalmazó tagmondatok aránya alapján hogyan rajzolható ki egy olyan kétpólusú szövegtipológiai kontinuum, amelynek a mentén az összes történelemről szóló szöveg elhelyezhető. A tanulmányban bemutatott szövegtipológiai megközelítés, integrálva a korábbi kutatások eredményeivel, megfelelő keretet adhat történeti tárgyú szövegek kvantitatív vizsgálataihoz.

Kulcsszók: történetírás, szövegtipológia, tagmondat, ágens, páciens, szubjektum, metonímia, konstruálás

Források

- DUPCSIK CSABA – RÉPÁRSZKY ILDIKÓ 2007. Történelem IV. Középiskolák számára. (5. kiad.) Műszaki Kiadó. Budapest.
- ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS 2005. Magyarország története 1301–1526. Osiris Kiadó. Budapest.
- HORVÁTH JENŐ 2001. Évszámok könyve II. Újkor. Egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- HORVÁTH PÉTER – HÁMORI PÉTER 2010. Történelem 6. az általános iskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- SZÁRAY MIKLÓS 2013. Történelem II. középiskolák, 10. évfolyam. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. Budapest.
- SZÁRAY MIKLÓS – KAPOSÍ JÓZSEF 2011. Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- ZÁVODSZKY GÉZA 2001. Történelem III. a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- A magyar nyelv nagyszótárának kiegészítő szöveggyűjteménye: CD17 Rubicon. 1990–2000. Rubicon Ház Bt. – Arcanum Adatbázis Kft. Budapest. 2001.

A hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1978. A mediális igékről. Magyar Nyelv 280–93.
- BRUNER, JEROME 2005 [1986]. Valóságos elmék, lehetséges világok. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.

- BRISARD, FRANK 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: BRISARD, FRANK (eds.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Mouton, Berlin–New York. XI–XXXIV.
- BROWN, GILLIAN 1994. Modes of understanding. In: BROWN, GILLIAN–MALMKJAER, KIRSTEN–POLLITT, ALASTAIR – WILLIAMS, JOHN (eds.): *Language and understanding*. Oxford University Press. Oxford. 10–20
- CARR, DAVID 1999 [1997]. A történelem realitása. In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó. Budapest. 69–84.
- DECLERCK, RENAAT 2011. The definition of modality. In: PATARD, ADELINÉ – BRISARD, FRANK (eds.): *Cognitive approaches to tense, aspect, and epistemic modality*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 21–44.
- DOWTY, DAVID 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67: 547–619.
- FAUCONNIER, GILLES 1985. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. MIT Press. Cambridge, MA.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995. *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. The University of Chicago Press. Chicago – London.
- HORVÁTH PÉTER 2012. Absztrakt rendszerek és történelmi személyiségek – a történelem szereplőinek metaforikus és metonimikus reprezentációi magyar történelem-tankönyvekben.
http://osvenyek.elte.hu/images/cikkek/%C3%96sv%C3%A9nyek2_Horv%C3%A1th.pdf
- KIEFER FERENC 2007. *Jelentélmélet*. Corvina Kiadó. Budapest.
- KOMLÓSY ANDRÁS 1992. Régenek és vonzatok. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- KUGLER NÓRA 2012. Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD (szerk.): *Konstruáció és jelentés*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 139–161.
- KUGLER NÓRA 2013a. A szubjektívizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr* 137: 8–30.
- KUGLER NÓRA 2013b. A vizuális észleléssel összefüggő lexikalizálódott evidenciajelölő és episztemikus-inferenciális kifejezések. *Magyar Nyelv* 275–291, 393–408.
- LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. *Funkcionális nyelvészet*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII: 17–58.
- LAKOFF, GEORGE 1991. Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf. *Journal of Urban and Cultural Studies* 2 (1): 59–72.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. [1. Theoretical prerequisites]. Stanford University Press. Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2007. *Cognitive grammar*. In: GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press. Oxford. 421–62.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press. Oxford.
- LÁSZLÓ JÁNOS 2005. *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.

- LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, BARBARA. 2007. Polysemy, prototypes, and radial categories. In: GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press. Oxford. 139–69.
- SIMON GÁBOR 2012. Szemantikai konstruálás a metaforikus kifejezésekben – a térbeliség példája. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Eötvös Loránd Tudományegyetem*. Budapest. 175–93.
- SANDERS, JOSÉ – SPOOREN, WILBERT 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: LIEBERT, WOLF-ANDREAS-REDEKER, GISELA-WAUGH, LINDA (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 85–112.
- SINHA, CHRIS 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: JANSSEN, THEO – REDEKER, GISELA (eds.): *Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York. 223–55.
- SINHA, CHRIS 2001. The epigenesis of symbolization.
<http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf>
- TÁTRAI SZILÁRD 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–94.
- TÁTRAI SZILÁRD 2006. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Kiadó. Budapest. 211–32.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. *Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2003. Az érzékelést jelentő igék jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások* 41: 609–15.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. Kognitív szemantika. *Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra*.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2012. A poliszémia hálózati modellje. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 287–344.
- TÓTH JUDIT-VINCZE ORSOLYA-LÁSZLÓ JÁNOS 2006. Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. *Az Osztrák-Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben*. *Educatio* 143–45.
- VINCZE ORSOLYA-LÁSZLÓ JÁNOS 2010. A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 571–95.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002 [1999]. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó. Budapest.
- VERHAGEN, ARIE 2007. Construal and perspectivization. In: GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press. Oxford. 48–81.

HORVÁTH PÉTER
horvathpeti99@gmail.com
ELTE BTK
Nyelvtudományi Doktori Iskola

The two poles of historiography – from the perspective of the semantics of clauses

The aim of the present paper is to form a text typological approach for the investigation of texts about history. The approach is based on the conceptualization of characters, which can be construed as mental agents, as objects, or as neutral entities. On the basis of the proportion of clauses which contain mental agents it is possible to draw a text typological continuum. One extreme of the continuum consists of texts that are made up of sentences which have at least one mental agent, while on the other extreme the texts contain no mental agents at all. The two poles of the continuum can be related to the two basic types of thinking hypothesized in cognitive psychology and cognitive linguistics, namely narrative and paradigmatic thinking, which motivate the linguistic representations of history as schemata.

Keywords: historiography, text typology, clause, agent, patient, mental agent, metonymy, construal

HORVÁTH, PÉTER